

Драган М. Мишировић
Универзитет у Београду
Правни факултет у Београду
draganm@ius.bg.ac.rs

ХОЛИСТИЧКО УЧЕЊЕ И ХОЛИСТИЧКА ТЕОРИЈА ПРАВА*

Сажетак: *Холистичка учења постоје од педесетих година прошлог века, али без холистичких правних теорија. Холистичка идеја је неупоредиво старија од свој модерној порекла и дисциплинарне интерпретације, јер су људи свеи одувек смањали целином коју су са мање или више успеха објашњавали.*

За савремени развој теорије права карактеристично је појачано интересовање правних филозофа и научника за холистичко учење. То није случајно, јер код свих научника само у најзред различитим дисциплинама све више преовладава уверење о постојању сложене мреже прожектости и међузависности између најразличитијих појава. То важи и за правну филозофију и науку. Захваљујући новим научним открићима све више јача уверење о постојању сложене мреже прожектости и међузависности између свеи, друштва, државе и права.

Упркос реченом, сва холистички надахнута правна учења садрже један суштински недостатак: утврђивање постојећих и могућих холистичких веза између природе, друштва државе и права, суштински је стилистичко и односи се само на стварне државе и права. Те везе се активирају тек када се саставе правни модели који се испитују рачунарском симулацијом. Тада

* Овај чланак представља на неки начин кратак сажетак дела мог истраживања веза између холистичких учења и холистичких правних учења. Главни резултати истраживања већег обима саопштени су у следећим мојим радовима: „Холистичка парадигма права“, у: *Пут права. Холистичка парадигма свеи и права у светлу теорије хаоса и правне теорије*, Београд 2000, 189–270; „Холизам и савремена наука“, *Опширије*, бр. 2, Год. 3, Доњи Милановац 2002, 16–27; „Холизам и право“, *Архив за правне и друштвене науке*, бр. 3-4, Београд 2004, 55–79; „Холистички оквири науке“, у: *Држава, право, правда, правници*, Београд 2009, 11–51; „Холизам и теорија државе и права“, у: *Теорија државе и права*, Београд 2010, 564–575; „Још једном у сусрет холистичком правном учењу професора Глигорија Гершића“, предговор књизи: Глигорије Гершић, *Енциклопедија права*, Београд 2011, 11–23; као и на изборном докторском курсу под називом *Холизам и право* који је вођен од 2010 до 2019. године на Правном факултету у Београду.

холизам оживљава у виртуелном свету. То значи да се ујоредо са стварним светом по први пут усвојавља нови, алтернативни пут или присвојен виртуелном свету као облику моћне људској изражавања или посвојања.

Све теорије, дакле и теорије права, до сада су се бавиле стварним светом. Можда је време да почну да се баве изражавањем новој виртуелној свету и његовим односом са стварним светом. Део оба ова света сигурно јесу држава и право, којима се нарочито бави холистичка теорија права.

Кључне речи: Холизам. – Холистичке теорије права. – Држава. – Право.

За савремени развој теорије државе и права карактеристично је појачано интересовање филозофа и научника за холистичко учење којим се изнова тумачи свет као појава (феномен) и његове изведене појаве (епифеномени). То није случајно, јер код научника само у наизглед различитим дисциплинама све више преовладава уверење о постојању сложене мреже прожетости и међузависности између најразличитијих појава. Захваљујући новим научним открићима у областима физике, генетике, биологије, информатичких технологија итд., све више јача уверење о постојању сложене мреже прожетости и међузависности између најразличитијих појава које се све стапају у свет као „Врхунско Једно“ („Јаство“). То потврђује и пример Јиргена Хабермаса (*Jürgen Habermas*), који је као сасвим зрео мислилац све отвореније испољаво сумњу према улози науке и филозофије у модерном добу, посебно њене марксистичке и постмарксистичке варијанте. Једино што преостаје, сматрао је, то је предност коју науци и филозофији пружа један холистички приступ који омогућава сагледавање ствари (а тиме и проблема) у њиховом тоталитету (укупности, целовитости), иако такав приступ још није довео до настанка једне велике универзалне холистичке теорије.

Можда ту људску потребу да се допре до суштине и сагледа целина успешно саопштава следећим речима Вилијам Гленвил (*William Glanvill*), велики енглески теолог из XVII века, чију мисао у заглављу своје приповетке *Литеја* наводи Едгар Алан По: „И ту лежи воља која не умире. Ко зна тајне воље и њене снаге? Јер Бог није ништа друго до велика воља која прожима све ствари по природи своје намере. Човек се не препушта анђелима нити смрти потпуно, сем кроз слабости своје нејаке воље.“¹

1. ПОЈАМ И ЗНАЧЕЊА ХОЛИЗМА

Холистичко схватање постоји од памтивека, али без холистичких правних теорија. То значи да је холистичка идеја неупоредиво старија од свог

¹ Вид. Е. А. По, *Арабеске и тропијеске*, Београд 1984.

номинално модерног порекла и дисциплинарне интерпретације. У ствари, она је стара колико и људска мисао, јер су људи свет одувек сматрали целином коју су са мање или више успеха објашњавали. Такав је случај са учењем Талеса из Милета (*Thales: voga*), Хераклита из Ефеса (*Herakleitos: loіos*), Готфрида Вилхелма Лајбница (*Gottfried Wilhelm Leibniz: monaga*), или Баруха де Спинозе (*Baruch Benedictus de Spinoza: ѓррррррр*).

Сматра се да је модерни холизам (изворно „целина“, „биологија целине“) првобитно представљао правац у биологији заснован на начелу да „свако биолошко истраживање треба да има у виду органско јединство живог бића, које као ’целина’ представља више него његови делови (органи, ткива и слично).² Управо ’целина’ врши функцију усмеравања оних физичко-хемијских процеса на којима се заснивају животне појаве“. Таквим својим ставом представници холизма настојали су да се одвоје од тзв. „витализма“ Анри-Луис Бергсона (*Henri-Louis Bergson*) јер нису признавали постојање посебних „животних“, тј. „виталних“ сила. У исто време, они су се супротстављали „механицизму“, јер су сматрали да „детерминистичко тумачење физичких наука не пристаје биолошком истраживању“.³

Данас се холистичким назива свако настојање да се научно истраживање усмери на „целину“, било да је реч о „структурализму“, „гешталтизму“, „психологији лика“ или „постмодернизму“. Када то настојање има циљ да одговори на питање шта је холизам коришћењем аналогije и повлачењем паралела између преурамљене научне парадигме која оличава новонастајућу слику света и слике света која проистиче из одређених мистичких традиција, ради се о *оئيолошкoм холизму*. Када такво настојање има циљ да слику света сачини полазећи од свеповезаности као атрибута холистичког погледа и динамичности као стања света, ради се о *ѓроцесуалном холизму*. Када се, пак, такво процесуално схватање односи и на идеју о свепрожимању света или барем на идеју о његовом међупрожимању на макроплану и микроплану, ради се о *орѓанском холизму*.

Први карактеристичан покушај да се свет холистички објасни представља *ѓрвобитни* (древни) *холизам*, сачуван у најстаријим предањима и учењима, у којима се право и држава изводе из света и одређују као органска целина. И збиља, анализа човековог првобитног доживљавања стварности показује две наизглед „несводљиве“ људске особине или склоности: ка доживљавању човека као потпуне личности и ка доживљавању стварности као целине. Тај човек „прадоживљај“, то првобитно доживљавање, претежно се испољава у облику неке посебне акције или активности која се осећа свом

² *Филозофјски рјечник*, Загреб 1965 (1984), 130.

³ *Ibidem*.

целином човекове личности. На пример, научно истраживање првенствено представља дело интелекта, иако се доживљава целином личности. То доживљавање је пространије од научног тумачења добијених резултата, што потврђују и одговарајућа антрополошка истраживања најстаријих или најпримитивнијих људских заједница у којима психолошко посматрање показује да је „примитивни“ човек себе и стварност сматрао нераздвојном целином. За таквог примитивног човека свет, укључујући и њега самог као део тог света, представља скуп узајамних утицаја, једну нераздвојиву целину у којој „нема пукотина“.⁴

То је случај и са *савременим холизмом*, који прожима различита идеалистичка и реалистичка, а пре свега биолошка, органска и социолошка учења о држави и праву. До тог прожимања је дошло захваљујући филозофији која је истакла само једну одлику човековог духа. То је учињено оног тренутка када је „целина“ поново обележена као посебна категорија. Човек, дакле, спроводи у дело холистичко начело било да се обраћа универзуму, било држави и праву, било самом себи. Том начелу све се покорава, укључујући и елементе стварности и елементе људске свести о стварности, као што је случај са уметношћу, моралом или религијом.

И сам људски дух представља целину, иако он према својим функцијама подједнако припада искуственој и трансцендентној стварности. Филозофија тумачи логос као одлику човека и апсолутног, религија душу као бесмртно Божје дело, док уметност у естетском види одлику апсолутног света, и то не само природе.⁵ Људски дух је одувек осећао да рационална објашњења на неки начин измичу потпуном схватању света или његових појава. Управо то холизам представља као истински концепцијски оквир или барем као плодносноу подлогу за научно истраживање целине, као и за коришћење аналогична и паралела између неких старих и нових научних открића или мисаоних слика света.⁶ Он се, дакле, односи на „целину процеса и структуре“, тј. на епистемолошке појмове који треба да продубе наше научно схватање свепрожетости света и да открију блиску везу између микросвета и макросвета. Тај нови приступ, та подлога холизму и холистичка претпоставка, ограничен је само тиме што сами посматрамо и истражујемо свет или његове епифеномене, што, такође, посматрамо саме себе.⁷

⁴ Р. Вучић, „О појму целине“, *Богословље*, св. I, год. II (XVII), Београд 1958, 62.

⁵ G. Simmel, *Zür Philosophie der Kunst*, Postdam 1922, 46. Нав. према: Р. Вучић, „О појму целине“, 65.

⁶ Ф. Капра, *Тао физике. Истраживање паралела између савремене физике и источноначкој мистицизма*, Београд 1989, 149.

⁷ Ц. Бароу, Ф. Типлер, „Антрополошки космолошки принцип“, *Културе Истока*, бр. 27, год. VIII, Београд, јануар-март 1991, 4–5.

2. ХОЛИСТИЧКЕ ТЕОРИЈЕ ДРЖАВЕ И ПРАВА

Када се год дође до неке корисне теорије или модела, може се запитати: зашто је та теорија успешна? На то питање, које важи за све теорије, Карл Попер (*Karl Popper*) би одговорио: зато што је таква теорија издржала најстрожа испитивања и показала се научно корисном. Али, и таква теорија је само апроксимативно истинита, као што је уосталом случај са свим теоријама. Ако су стара предања и учења тежила за апсолутном истином, савремена наука тежи за предвидљивошћу својих резултата. И збиља, изгледа да је савремени холизам, чији се значајни мисаони склопови на сасвим јасан и уобличен начин сусрећу у правној науци, управо она концепцијска подлога и оквир, онај истовремено и стари и нови пут за ваљано сагледавање и објашњење права, пут који је одувек заокупљао машту научника и правника. На тај начин, створен је читав холистички свет права. Он није замишљан као нешто неиздиференцирано, већ као јасно уобличена представа или слика целине. Тај холистички свет права тумачен је и објашњаван на различите начине.

Изгледа да је први Имануел Кант (*Immanuel Kant*) дао модерно тумачење начела целине у свом идеалистичком учењу. Према Канту, целина није обично јединство. Целина „укључује јединство, али обратно не“. Целина је систем, оно што је „сређених делова, али не згомилано“.⁸ Систем је увек нешто више од збира. Јединство збира није целина система. Ипак, сигурно је да је почетком XIX века немачки филозоф Фридрих Шелинг (*Friedrich Wilhelm Joseph Schelling*) први у модерном добу развио мисао да свет представља једну органску целину у којој су сви делови међусобно повезани и зависни један од другог. Ту своју органску холистичку замисао је применио у науци. Према њему, подлогу органском јединству света представља јединство објективног разума, који сачињава суштину света. Будући да је свет разумом засновано органско јединство, и наука о њему мора да буде јединствена. Иако је наука разбијена у поједине делове, сви ти поједини делови морају да буду међусобно повезани и доведени у склад како би пружили јединствену слику света. То важи и за правну науку, у којој би једна посебна дисциплина, тј. једна „наука над наукама“, требало да пружи основ и одреди место свим појединим правним дисциплинама које се баве неким деловима или странама права. За успостављање једне такве „филозофско-научне“ а у ствари једне „омнибус“ дисциплине која би била способна да на систематски начин успешно изложи обе врсте знања залагали су се Пол Рубје (*Paul Roubier*), Луис Рекасенс Сичес (*Luis Recasens Siches*), Мишел Вилеј (*Michel Villey*) или Тома Живановић.⁹

⁸ Н. Dreisch, *Kant und das Ganze*, Kantstudien, Bd. 29, 366. Нав. према: Р. Вучић, 62.

⁹ Р. Roubier, *Théorie générale du droit histoire des doctrines juridiques et philosophies des valeurs sociales*, Paris 1946, 18–20; М. Вилеј, „Функција и метод филозофије права“, у: *О фу-*

Ту Шелингову мисао о јединству света преузео је и наставио да развија Георг Вилхелм Фридрих Хегел (*Georg Wilhelm Friedrich Hegel*) у својој филозофији, користећи идеалистички дијалектички метод и схватање света као процеса поступног остварења објективне идеје. И светска историја представља процес у коме се остварује објективна идеја права, дата независно од реалности, чак пре ње, као чиста идеја. То важи и за државу, јер природа, материјални свет, као и људско друштво и његова историја, представљају само један од момената у развиту или процесуализацији те објективне идеје, тог објективног духа, и то као дела свеопштег процеса развита идеје. Држава је највиши и најпотпунији облик у коме идеја постаје свесна сама себе, облик у коме се најпотпуније изражава слобода човековог духа.¹⁰

Хегеловим путем су наставили тзв. новохегелијанци (Карл Емге /*Karl Emge*/, Јозеф Колер /*Joseph Kohler*/, Јозеф Биндер /*Joseph Binder*/, Карл Шефле /*Karl Schäffle*/, Конрад Захаријас Лоренц /*Konrad Zacharias Lorenz*/, Бенедето Кроче /*Benedetto Croce*/, Ђовани Ђентиле /*Giovanni Gentile*/ и други).¹¹ Према њима, право и држава остварују идеју која је дата у реалности, у апсолутном или објективном духу, дакле, и пре актуелне државе и позитивног права као делова те стварности. Та идеја се у стварности поступно остварује својим дијалектичким развојем који је у исто време открива у тој стварности.

Карактеристичан је покушај немачког филозофа Ханса Дриша (*Hans Adolf Eduard Driesch*) да појам целине изведе из појма „прадоживљаја“. Према Дришу, једино је у прадоживљају „дато шта је цело“. Од прадоживљаја, сматра он, морају да полазе и филозофија и наука, чије постојање не може да се замисли без њега. И не само што је целина дата из прадоживљаја, већ она представља „праоднос“, категорију, „несводљиво, дефиницији неприступачно, приступачно само непосредном опажању смисла“.¹²

Може се сматрати да је холистичка идеја на посебан начин присутна у учењу историјске правне школе, и то у делу у коме се указује на условљеност права конкретном стварношћу. Та стварност је схватана као укупност својстава која обухвата и на синтетички начин изражава хипотетички схваћен „дух народа“. Најзначајнији представник школе је био Фридрих Карл фон Савињи (*Friedrich Karl von Savigny*).¹³

лозофији права, зборник радова, САНУ, Београд 1978, 351–357; Т. Џивановић, *Систем синџеџичке филозофије права*, III, Београд 1959, 515–517. Вид. Г. Вукадиновић, Д. Митровић, *Увод у теорију и филозофију права*, Београд 2020, 21 и даље.

¹⁰ Вид. Г. В. Ф. Хегел, *Правни и џолиџички сџисци*, Београд 1981.

¹¹ Вид. С. Emge, *Über das Grund dogmades rechtsphilosophischen Relativismus*, 1926; В. Croce, *Filosofia della pratica-economica*, 1932; J. Binder, *Einführung in Hegel's Rechtsphilosophie*, 1931.

¹² Н. Driesch, *Das Ganze und die Summe*, Leipzig 1921, 4.

¹³ Г. Вукадиновић, Д. Митровић, 280–281.

У XIX веку створене су многобројне биолошке теорије о држави и праву (Карла Кристијана Фридриха Краузеа /*Karl Christian Friedrich Krause*/, Херберта Спенсера /*Herbert Spencer*/, Ота Гиркеа /*Oto Gierke*/, Карла Шефла и Јохана Каспара Блунчлија /*Johann Caspar Bluntschli*/).¹⁴ До тог преокрета је дошло захваљујући осамостаљивању биологије и стицању места самосталне основне науке, што је довело до другачијих схватања и учења о целини у биологији и у другим наукама. Према најумеренијим варијантама органских теорија, поменута сличност је врло блага, јер се појам „организам“ користи само као неопходна метафора за дочаравање повезаности која твори целину. Према најдоследнијим присталицама органских теорија, та сличност је потпуна, тј. сматра се да је државно-правни поредак у још вишем степену организам него што је то обичан природни организам. Штавише, они у аналогијама између организма, друштва и државно-правног поретка иду толико далеко да чак утврђују који органи или делови у друштву или државно-правном поретку одговарају одређеним органима или деловима у природним организмима. Због тога се ова варијанта органских теорија назива „органицистичком“. Такав, у основи редуктиван, биолошки холизам, изложен у облику различитих органских или органицистичких теорија о држави и праву, почива на основној идеји да развитак најразличитијих држава и права представља само кружно понављање истих појава, које су се већ догодиле у ранијим друштвима. Међутим, оно по чему се такав државно-правни организам разликује од обичних организама јесте то што се он не састоји из несамосталних делова обичног организма, већ из релативно самосталних индивидуа. Али, и та самосталност је само привидна, тј. релативна, јер, као што ћелије једног обичног организма не могу да опстану једна без друге, тако ни индивидуе у људском друштву не могу да опстану без везе са другим индивидуама у облику тог „државно-правног организма“.

Најважнији представник умерене биолошке теорије је немачки правник Ото Гирке, који је хтео да докаже како се ради не само о правној конструкцији него и о стварном друштвеном јединству које располаже сопственом личношћу. Држава се састоји од људи који су правом и интересима сједињени у извршењу извесног циља, и тако остварују једно јединство које остаје неизмењено иако се људи као појединци мењају. То значи да се држава не подудара са појединцем, нити са збиром појединаца. Скуп појединаца организованих у државу увек је нешто друго и више од скупа појединаца самих. У томе се састоји државна личност као друштвена реалност и оличење целине.¹⁵

Иако органске теорије представљају грубо поједностављивање права и државе, у њима је тачно запажено извесно реално јединство државе и права

¹⁴ Вид. H. Spencer, *Justice*, 1891; K. Schäffle, *Die Grundlagen der Wissenschaft*, 1889.

¹⁵ O. Gierke, *Deutsches Privatrecht*, Berlin 1895.

оличено у постојању државно-правног поретка, које је не само правно него и друштвено. Међутим, од те холистичке тврдње много је важнија тврдња да у развоју државно-правног поретка важе извесне законитости које имају објективан, нужан карактер, слично законитостима у биолошком свету. Таквим динамичким схватањем развоја државе и права, као процеса који може научно да се објасни тим законитостима, органске теорије су удариле темељ каснијим социолошким испитивањима државе и права.

Међу различитим варијантама социолошких теорија посебно место припада солидаристичком учењу Леона Дигија (*Leon Duguit*) чију ширу подлогу такође представља холизам. Према Дигију, људско друштво мора да врши извесне заједничке послове на јединствен начин. Вршење тих послова представља општи интерес, тј. изражава општу вољу. Све те послове држава врши на основу непосредног или посредног пристанка. Управо та солидаристичка свест о друштву као целини са изведеном поделом рада чини да сви чланови буду међусобно зависни. И што се више развија подела рада, то је сваки члан треба све више да буде зависан од других. Таква све већа подела рада води ка развоју друштва до нивоа у коме се држава појављује као организација са апаратом за спровођење организованог насиља ради заштите друштвене солидарности. Исти задатак има и право као систем правила која треба да одрже исту ту друштвену солидарност међу људима. Држава и право су, истиче Диги, производи друштвене солидарности и оруђе за њено очување и унапређење.¹⁶

Упркос приказаним органицистичким и солидаристичким учењима, холизму није својствено такво поједностављивање. Холизам је увек нешто друго и нешто више. Он је пре свега начин да се свет сагледа у његовој целовитости. Али, он је и пут за стварање танане холистичке слике света, државе и права. Када није тако, ради се о вулгарним интерпретацијама холистичке идеје, као што је случај са органицистичким схватањем Ота Гиркеа или са солидаристичким а у ствари прикривеним глобалистичким схватањем Леона Дигија.

Део холистичког размишљања представља српска правна мисао, у распону од рационалистичког природног права до савременог истраживања права. Запажено место припада холистичком правном учењу Глигорија Гершића.¹⁷

На самом почетку XX века, тачније 1902. године, Глигорије Гершић је у својој *Енциклопедији права* снажно истакао важну идеју: да је задатак правне филозофије да одреди место права у умном космосу, уносећи на тај начин

¹⁶ L. Duguit, *L'Etat, le droit objectif et la loi positive*, Paris 1901.

¹⁷ Д. Митровић, *Пути права. Холистичка парадиџма света и права у свейлу теорије хаоса и правне теорије*, Београд 2000, 238–245.

у право нову, космичку перспективу. Таква Гершићева визија и намера, иако недовољно запажена, била је далеко испред његовог времена, због чега и није била прихваћена са дужним разумевањем и уважавањем. Гершићevo филозофско-правно схватање настало је и развило се у једном ширем онтолошком холистичком оквиру, који може да се назове *космолошким*. У њему посебно место припада идеји да су све појаве одређене деловањем једног истог општег и вечног закона, који једнако влада у природи и друштву. Гершић то на сасвим јасан начин излаже као нико пре њега, доводећи помоћу сила привлачења и одбијања у везу вечни космички закон са два елемента права: правним овлашћењем и правном обавезом. Право је, наиме, принцип реда, што је сасвим у складу са Гершићевом почетном идејом: „да ми видимо како се у социјалном животу понавља оно што налазимо у основним и главним цртама у целом космосу, и да у физиолошко-космичким системима добија свога израза у социјалном животу“.¹⁸ Зато разноликост и промене у правном животу народа никако нису пушта игра случаја и самовоља, јер се те промене увек заснивају на унутрашњој нужности изазваној и одређеној деловањем тог универзалног закона. Исти тај закон представља „црвену нит“ и у другим приказаним холистичким учењима.

Значајан је и Гершићев холистички усмерен и доследно изведен примењивачки поступак у самом праву, јер „право није неки спољни агрегат случајно или конвенционално постављених позитивних прописа, него је оно једна органски везана целина, која почива на извесним основним мислима и принципима, који кроз све поједине гране те целине пролазе и на којима се унутрашња једнина тих грана и огранака оснива“.¹⁹ Другим речима, и само право је једна холистичка целина, као што је случај и са његовим деловима, начелима или основним идејама.

Посматрано с ове временске удаљености, Глигорије Гершић представља изузетну личност научника без ученика и настављача, иако је његова мисао и данас модерна и савим плодносна.

Не само Гершићевом, већ свим слично холистички надахнутим правним учењима (нпр., Валтазара Богишића, Ђорђа Тасића, Радомира Лукића и Стевана Врачара)²⁰, заједничка је тврдња да људски дух првобитно, тј. „априорно“, доживљава стварност као целину. Али, човечји ум не доживљава само стварност света на целовит начин. Човек и државу и право доживљава као целине које располажу својим посебним смислом и вредностима као што су

¹⁸ Г. Гершић, *Енциклопедија људа*, Београд 1902 (Ниш 1995, Београд 2011), 52.

¹⁹ *Ibid.*, 5.

²⁰ Вид. А. Соловјев, „Богишићева универзитетска предавања“, *Архив за људске и друштвене науке*, Београд 52/1937; Ђ. Тасић, *Расправе из филозофије и теорије људа*. Превод са старинских језика, Београд 1992 (2013); Р. Лукић, *Систем филозофије људа*, Београд 1992 (2021); С. Врачар, *Структуралности филозофије људа*, Нови Сад 2005.

слобода, људско достојанство, савест, морална одговорност, спонтаност самоникле активности итд. Уз то, у човеку је стално присутна неугасива тежња за довођењем искуственог света у везу са вредностима. Она постоји у свим човековим акцијама подстакнутим одређеним вредностима као и у свим његовим творевинама. То је случај и са државом и правом, као типично телеолошки замишљеним и вредносно постављеним творевинама људског духа.

3. ДРЖАВА И ПРАВО КАО ХОЛИСТИЧКЕ ПОЈАВЕ

Држава и право представљају холистичке појаве. То је нарочито случај са правом које није само идеална већ и реална холистичка појава. На то суштинско својство права, које га доводи у везу са другим појавама и светом у целини, својевремено је указивао Валтазар Богишић, који је средином XIX века изложио холистичку идеју у свом оригиналном правном схватању, истичући да се „право једнога доба не може изучавати усамљено, него да му се морају узети у помоћ сви могући спољашњи услови везани за средину и дато доба. А то су географски положај, економско и социјално стање, религија, политичке и историјске прилике“.²¹ Већ само та његова реална страна приказује право као изразито холистичку појаву. Захваљујући успостављању тих најразличитијих спољашњих и унутрашњих веза државе и права са светом, друштвом или са изабраним појединим појавама, створено је читаво цивилизацијско здање државе и права. Али, док спољашњим везама права са природом и људским светом могу да се баве дисциплине које не морају да буду правне, унутрашњим правним везама морају да се баве или различите гране правне науке, или једна посебна правна дисциплина – Теорија државе и права.

Када се ради о спољашњим холистичким везама државе и права, ради се пре свега о реалним чиниоцима који се у стварности испољавају као узроци, услови или околности који утичу на постанак и поредак државе и права, тј. на државно-правни поредак. Они, у својој укупности сачињавају тзв. спољашњи правни холизам у ширем смислу, за разлику од спољашњег холизма у ужем смислу који се односи на узајамну друштвену условљеност државе од права и права од државе.

Када се ради само о *спољашњем холизму у ширем смислу*, сви спољашњи узроци који утичу на државу и право могу да се разврстају на непосредне (нпр., друштвени сукоби, однос масе и елите, друштвене организације, по-

²¹ Б. Гардашевић, „Значај Светосавске крмчије за наше црквено и државно законодавство“, *Бојословље*, св. I, год. II (XVII), Београд 1958, 7. Вид. А. Соловјев, „Богишићева универзитетска предавања“.

ложај појединаца у друштву и држави итд.)²² и посредне (нпр., природа као основна средина, посебно географски положај и пространство, становништво, његова бројност и распоређеност, степен економског развоја, култура, националне, расне, верске и друге особености, као и историјски развој, традиција, обичаји, спољни утицаји, међународни положај, мања или већа зависност од иностранства итд.). На основу тога може да се направи још једна подела спољашњег холизма – на *нејосредни* и *јосредни*. Деловање свих наведених узрока и чинилаца на државу и право није аутоматско, али је одлучујуће, јер је друштво утопљено у државу и праву, а држава и право у друштво. То је разлог због кога се каже да право и држава изражавају тзв. „системски квалитет“ датог друштвеног поретка.

Када се, пак, ради само о *спољашњем холизму у ужем смислу*, он се испољава у облику правне државе, односно државе владавине права, чије постојање такође захтева испуњавање одговарајућих друштвених (нпр., стабилност, хомогеност, ред, мир, правна свест итд.), државно-организационих (нпр., легитимност и подела власти, демократија, функционална организација државне власти, независно судство, уставност и законитост /легалитет/, уставна јемства људских и грађанских права, слобода привреде и привредних активности итд.) и правотехничких услова и средстава. Ту се посебно убрајају средства којима треба да се обезбеди законитост рада управе, судска контрола управних аката (установа управног спора), уставност у раду законодавства са установом уставног судства и друга слична средства институционално-правне и ванправне контроле.

Беза државе и права може се посматрати и у светлу њихових конкретних међусобних односа. Таква повезаност права и државе може се назвати *унутрашњим холизмом у ширем смислу*. Он се састоји у утицају који државу приказује као средство за рационализовање права, а право као средство за рационализовање државе.

Утицај државе на право нарочито долази до изражаја приликом „успостављања права“, „екстериторијализације државне власти“ и „позитивизације права“. О том утицају државе на право може да се говори још на један начин, имајући на уму различите врсте радњи које држава предузима стварајући и примењујући право. Али, ни применом ни стварањем права није исцрпљен утицај државе на право, јер држава предузима и многе друге радње и обавља многе друге послове. Те радње могу да се врше употребом државне принуде или без ње, под условом да су засноване на праву, тј. да су законите. И обратно, *утицај права на државу* представља дуготрајан процес који се састоји из следећих етапа и делова: секуларизације, генерализације, уједначавања и типизације, систематизације, формализовања, стандардизације,

²² К. von Weyme, *Сувремене холистичке теорије*, Загреб 1976, 277–286.

настанка истих или сличних правних поступака, позитивизације и диференцијације права. На тај начин држава, захваљујући праву, постаје правна организација. Збиља, да нема права, држава би представљала обичну разобручену силу која би прво уништила друштво, па на крају и саму себе. Због тога је главни задатак права да рационализује државу, да је доведе у везу са несумњивим друштвеним и правним вредностима, да њену делатност уреди, веже и подведе под правне норме, као и да је оправда. Тај задатак право збиља и обавља, али не на исти начин на који држава делује на право. Право, наиме, није само непосредна манифестација неких материјалних аката. Његово деловање је посредније, иако није мање важно од деловања државе. Оно исто тако није случајно ни повремено, већ је постојано и стално. Уосталом, да је држава правна организација, потврђује начин на који је право прилагођено свом задатку, јер се упоредо са стварањем права које се односи на друштво (еклезиастичког и социјалног) ствара право које се односи само на државну организацију (чисто државно право). Реченом треба додати да држава као правна организација располаже и својом посебном правном личношћу. Она се појављује као субјект одређених овлашћења и обавеза. Као таква, она није ни проста чињеница (Леон Диги), нити је само скуп правних норми (Ханс Келзен /*Hans Kelsen*/). Када не би било тако, држава би се убрзо претворила у „апсолутизам оних људи који располажу државном влашћу“.²³ Добијајући квалитет правне личности, држава стиче предност према свим другим организацијама и појединцима. Та предност се испољава као надмоћ државе приликом стварања најважнијих извор права. Ту чињеницу не мења ни међународно право јер сви уговори које држава склопи као субјект међународног права, по правилу тек после ратификовања, а само понекад пре или без обавезе ратификовања, непосредно обавезују субјекте унутрашњег права. У том смислу, особеност права које је пренето на државу доводи до исто тако особеност образовања државе као правне организације која располаже својом посебном правном личношћу.²⁴

Држава располаже и својим конкретним правним облицима. Она преко њих изражава врсту и квалитет своје власти. Најпоузданији показатељи квалитета њене власти јесу легитимност и законитост, преко којих држава остварује одређене друштвене и правне вредности. Крајњи резултат описаног поступка рационализације, као и следећих поступака рефлексивности и хабитуализације,²⁵ требало би да представља друштво у коме владају начела правде, правне сигурности и једнакости, што све чешће није случај. Ту се не ради о утопији, већ о напуштању једне изванредно важне правне вредности.

²³ С. Јовановић, *О држави. Основи једне правне теорије*, Београд 1922, 89–103.

²⁴ С. Врачар, *Социјална садржина функције државноправног поретка*, Београд 1965 (1996), 59–60.

²⁵ М. Вебер, *Привреда и друштво*, I, Београд 1976, 18, 252–253 и 264.

Најзад, између државе и права мора да постоји што већи склад. Али, може да дође и до сукоба. Прва ситуација је карактеристична за нормална и стабилна друштва, а друга за друштва која то нису. У другој ситуацији постоји неравномеран утицај државе на право и права на државу. То су ситуације у којима долази до сукоба државе са правом и права са осиленом државом. Он избија само тамо где је постао немогућ сваки договор између заступника етатистичке и легалистичке идеје. Сукоб је, дакле, крајње средство за решавање једне ненормалне ситуације у којој више не постоји суштинска истоветност између права и државе. Али, он је и средство за властито укидање, јер је у природи сукоба да укине себе. А укинути сукоб државе и права значи укинути њихово противделовање. То се постиже поменутом рационализацијом, хабитуализацијом и рефлексивношћу за које се сматра да означавају победу разумног над неразумним.

У једном посебном смислу *унутрашњи њравни холизам у ужем смислу* се односи на све везе између делова или основних састојака државе или права, а не само на везе између државе и права. Те везе се одржавају успостављањем и коришћењем одговарајућих начела за организовање државно-правног поретка (хијерархије, центрo-периферне повезаности, координације, кооперације, корелације и комплементарности). Захваљујући поменутиим начелима, постиже се толико неопходна системност државно-правног поретка. Системност и није ништа друго до најважније својство сваког права или творевине која је правно уређена, укључујући и државу као правну организацију.²⁶ Она је, дакле, други назив за чисто унутрашњи правни холизам у ужем смислу који треба да омогући добијање јединствене, рационално повезане и организоване целине правног поретка и система права.

5. УМЕСТО ЗАКЉУЧКА: СТАТИЧНОСТ И ДИНАМИЧНОСТ ХОЛИСТИЧКИХ ВЕЗА

У основним цртама приказане постојеће и могуће холистичке везе између природе, друштва државе и права, суштински су дескриптивне и статичке. Ти недостаци потврђују тачност запажања Јиргена Хабермаса и објашњавају зашто још није дошло до настанка једне велике универзалне холистичке теорије. Али, те холистичке везе је могуће испитивати динамички у виртуелном рачунарском свету. Произилази да је стварне холистичке везе између природе, друштва, државе и права могуће динамички испитивати само у том виртуелном свету, и све то како би се боље упознало њихово међудејство у стварном свету.

²⁶ С. Врачар, „Тезе о правном систему Југославије“, Зборник радова *О њравном сисџему СФРЈ*, Београд 1979, 7.

Те везе оживљавају тек када се саставе правни модели који се испитују рачунарском симулацијом. Тада „холизам оживљава“ у виртуелном свету. А тај виртуелан свет није важан само зато што представља врсту сазнајног света истраживања без последица у стварном свету. Управо тај нови рачунарски свет производи у све већој мери конкретне последице у ономе што се сматра стварним светом. То значи да се упоредо са стварним светом по први пут успоставља нови, алтернативни пут или приступ виртуелном свету. Његово постојање показује да људска бића више неће бити само физички субјекти у стварном свету, већ и аватари, *alter ego* физичких бића, у том новонастајућем рачунарском виртуелном (мета)свету.²⁷ То важи и за разне врсте правних лица као аватара својих стварних парњака.

То се може сматрати новим путем на који холистички могу да се испитују стварне и замишљене појаве, по „жељи срца свога“ (Вилем Флусер /*Vilem Flusser*/). Лепо је када по први пут на тај начин може да се завири иза хоризонта догађања. Још је лепше када не мора да се посеже за нагађањем, предказивањем, пророковањем итд.

Све теорије су се до сада бавиле стварним светом. Можда је време да почну да се баве истраживањем новог виртуелног света и његовим холистичким односима повезаности са стварним светом. Део оба та света сигурно јесу држава и право са њиховим односом.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ

- Бароу, Џон, Типлер, Френк, „Антрополошки космолошки принцип“, *Културе Истџока*, бр. 27, год. VIII, Београд, јануар-март 1991.
- Binder, Julius, *Einführung in Hegel's Rechtsphilosophie*, 1931.
- Вебер, Макс, *Привреда и друштво*, I, Београд 1976.
- Вилеј, Мишел, „Функција и метод филозофије права“, у: *О филозофији права*, зборник радова, САНУ, Београд 1978.
- Веуме, Клаус фон, *Сувремене холистичке теорије*, Загреб 1976.
- Врачар, Стеван, *Синтеза холистичке филозофије права*, Нови Сад 2005.
- Врачар, Стеван, „Тезе о правном систему Југославије“, Зборник радова *О правном систему СФРЈ*, Београд 1979.
- Врачар, Стеван, *Социјална садржина функције државноправног поретка*, Београд 1965.
- Вукадиновић, Гордана, Митровић, Драган, *Увод у теорију и филозофију права*, Београд 2020.
- Гардашевић, Благота, „Значај Светосавске крмчије за наше црквено и државно законодавство“, *Богословље*, св. I, год. II (XVII), Београд 1958.

²⁷ Вид. D. Mitrović, „Virtual Reality and Virtual Subjects of Law“, *Journal on Legal and Economic Issues of Central Europe*, Vol. 3, No. 1, London 2012, pp. 2–8

- Гершић, Глигорије, *Енциклопедија права*, Београд 1902.
- Gierke, Otto, *Deutsches Privatrecht*, Berlin 1895.
- Вучић, Радмило, „О појму целине“, *Богословље*, св. I, год. II (XVII), Београд 1958.
- Duguit, Léon, *L'Etat, le droit objectif et la loi positive*, Paris 1901.
- Dreisch, Hans, *Kant und das Ganze*, Kantstudien, Bd. 29.
- Emge, Carl, *Über das Grund dogmades rechtsphilosophischen Relativismus*, 1926.
- Driesch, Hans, *Das Ganze und die Summe*, Leipzig 1921.
- Živanović, Тома, *Систем синтетичке филозофије права*, III, Београд 1959.
- Јовановић, Слободан, *О држави. Основи једне правне теорије*, Београд 1922.
- Капра, Фригџоф, *Тао физике. Истичање паралела између савремене физике и источњачког мистицизма*, Београд 1989.
- Лукић, Радомир, *Систем филозофије права*, Београд 1992.
- Митровић, Драган, „Холистичка парадигма права“, у: *Пути права. Холистичка парадигма света и права у светлу теорије хаоса и правне теорије*, Београд 2000.
- Митровић, Драган, „Холизам и савремена наука“, *Општинје*, бр. 2, Год. 3, Доњи Милановац 2002.
- Митровић, Драган, „Холизам и право“, *Архив за правне и друштвене науке*, бр. 3-4, Београд 2004.
- Митровић, Драган, „Холистички оквири науке“, у: *Држава, право, правда, правници*, Београд 2009.
- Mitrović, Dragan, „Virtual Reality and Virtual Subjects of Law“, *Journal on Legal and Economic Issues of Central Europe*, Vol. 3, No. 1, London 2012.
- Митровић, Драган, „Холизам и теорија државе и права“, у: *Теорија државе и права*, Београд 2010.
- Митровић, Драган, „Још једном у сусрет холистичком правном учењу професора Глигорија Гершића“, предговор књизи: Глигорије Гершић, *Енциклопедија права*, Београд 2011.
- По, Едгар Алан, *Арабеске и тропеке*, Београд 1984.
- Roubier, Paul, *Théorie générale du droit histoire des doctrines juridiques et philosophies des valeurs sociales*, Paris 1946.
- Simmel, Georg, *Zür Philosophie der Kunst*, Postdam 1922.
- Соловјев, Александар, „Богишићева универзитетска предавања“, *Архив за правне и друштвене науке*, Београд 52/1937.
- Spencer, Herbert, *Justice*, 1891.
- Schäffle, K., *Die Grundlagen der Wissenschaft*, 1889.
- Тасић, Ђорђе, *Расправе из филозофије и теорије права. Превод са страних језика*, Београд 1992.
- Филозофски рјечник*, Загреб 1965.
- Хегел, Георг Вилхелм Фридрих, *Правни и политички системи*, Београд 1981.
- Croce, Benedetto, *Filosofia della pratica-economica*, 1932.

Dragan M. Mitrović
University of Belgrade
Faculty of Law Belgrade
draganm@ius.bg.ac.rs

Holistic Teaching and the Holistic Theory of the Law

Abstract: *Holistic understanding has existed since time immemorial, though without holistic theories of the law. The contemporary development of the theory of the law is characterised by an increased interest of philosophers and scientists in holistic learning as a result of an ever-increasing strengthening of the belief in the existence of a complex web of permeation and interdependence between the world, society, state and the law.*

All holistic and legal teachings contain one essential shortcoming: the existing and possible holistic links between nature, society, state and the law are static in its substance. They come to life only when legal models are made and examined by computer simulation. Then holism comes to life in the virtual world. This means that for the first time in human history, alongside the real world is being established a new, alternative path or approach to that virtual (meta)world.

So far, scientists and jurists have dealt with the real world. Perhaps time has come for them to start exploring the new virtual world and its relationship with the real world. The state and the law are definitely a part of both those worlds.

Keywords: *Holism – Holistic Theory of the Law. – State. – Law.*

Датум пријема рада: 26.01.2022.

Датум прихватања рада: 23.02.2022.